

דברים על ספרה של נאוה דקל "כך למדנו: מבטים אל ראשית החינוך העברי בארץ ישראל"

מכון כרם, 1.2.2026

יורם הרפז

ספר היסטוריה עשוי לעורר שתי תגובות הפוכות. באחת, הקורא שמח לגלות שהוא חלק מרצף היסטורי; בשנייה, הקורא נחרד לגלות שהוא חלק מרצף היסטורי ורוצה לאתחל את ההיסטוריה. התגובה הראשונה היא שמרנית, והשנייה – מהפכנית. התגובות תלויות כמובן במה שכתוב בספר ובמצב הרוח שאיתו ניגש אליו הקורא.

הספר של נאוה **כך למדנו** מעורר את שתי התגובות. מבחינת התגובה השמרנית, הוא מציע חוויה מנחמת של המשכיות. כמו שאמרה לה סטודנטית שלה המצוטטת בעמוד האחרון של הספר: "יש משהו מרגיע בידיעה שהשאלות הפדגוגיות הן אוניברסליות וכי הן הטרידו גם את אנשי החינוך בעבר. אני מרגישה חלק ממאמץ חינוכי מתמשך, ושכיום לא יותר קשה להיות מחנכת. מסתבר שהחינוך תמיד היה מאתגר". זוהי תגובה הולמת שכן הספר מראה שהמחנכים החלוצים, האבות והאימהות של החינוך העברי, התמודדו עם אותן שאלות ובעיות שמעסיקות את המחנכים כיום; כך למדנו וכך לימדנו וכך אנו לומדים ומלמדים, ההיסטוריה נמשכת...

נאוה רצתה כנראה לעודד את המורים בימים מדכדכים אלה ולומר להם: "תסתכלו על המורים החלוצים של החינוך העברי... הם התמודדו עם אותן שאלות ובעיות שאתם מתמודדים איתן כיום, והם עשו זאת בתנאים הרבה יותר קשים; אז תלמדו מהם וקבלו מהם השראה!" היסטוריון אחד כתב: "ההיסטוריון בכותבו על העבר זוכר את העתיד". נאוה, בכותבה על המורים של אתמול, זכרה את המורים של היום ואת המורים של מחר.

אך הספר עשוי לעורר גם תגובה אחרת, מהפכנית, שכן הוא מדגיש את המחשבות הביקורתיות ואת המעשים המרדניים של המחנכים החלוצים. הם ביקרו את החינוך המסורתי הישן וגם את החינוך הכללי החדש. הם ביקרו את ההתנכרות של החינוך לילדות, את דיכוי המוטיבציה הטבעית של הילדים, את התכנים המופשטים, את הלמידה ללא הבנה, את משטר הציונים והתעודות, את הריחוק של המורים מהתלמידים, את היעדרה של תאוריה מדעית היכולה להנחות את הוראה, וכן את הכיתות הצפופות, בעיות המשמעת, ההתערבות של ההורים, תנאי העבודה של המורים... ואף ניסו לשנות את בתי הספר ברוח הביקורות שלהם ולעשות חינוך אחר...

וכל זה נשמע מוכר עד כדי ייאוש... לא רק החינוך הבעייתי נמשך עד לימינו, גם הביקורות עליו וגם פה ושם הניסיונות הכושלים לשנותו. ההיסטוריה אכן נמשכת וזה מטריד, אם לא מייאש. היסטוריון אחד כתב: "אלה שאינם זוכרים את העבר נידונים לחזור עליו". נאוה מזכירה לנו את העבר לא רק כדי שנהנה מהרגשה של המשכיות, אלא גם כדי שלא נחזור עליו וננסה לעשות משהו אחר, ברוחם של המחנכים החלוצים.

מאה וחמישים שנה עברו מאז ראשיתו של החינוך העברי בארץ ישראל והחינוך בארץ ישראל תקוע פחות או יותר באותו מקום – עם אותו חינוך בעייתי ועם אותן ביקורות עליו. ומבחינה מסוימת המצב בעבר היה מבטיח יותר מהמצב כיום, שכן המורים החלוצים חוו את עצמם כאחראים לבתי הספר ולמערכת החינוך המתהווה. למורים כיום אין חוויית אחריות כזו, ולא בגלל שהם "חסרי אחריות", אלא בגלל שיש להם מדינה ומשרד חינוך, ואלה נישלו אותם מאחריותם המקצועית לבתי הספר ולמערכת החינוך. מערכת החינוך הפכה את המורים, או מנסה להפוך אותם, לפקידים. זאת

הסיבה העיקרית לכך שהחינוך מדשדש וחוזר על עברו. בהבדל מתחומים אחרים – רפואה, משפטים, פסיכולוגיה, היי-טק – שבהם העובדים המקצועיים אחראיים למערכות שבהן הם עובדים ומעצבים אותן, המורים אינם אחראיים למערכת שלהם ואינם מעצבים אותה; המשרד, בא כוחה של המדינה, נטרל אותם.

וכל אותו דשדוש של החינוך, אותה חזרה על עברו, מתרחש על רקע השינויים המהירים, חלקם מהפכניים, בכל תחומי החיים. רמת החיים עלתה ללא הכר, תוחלת החיים התארכה, היחסים המגדריים התהפכו כמו גם היחסים בין מבוגרים לילדים. עולם העבודה השתנה ובקורב, כך אומרים לנו, יתרוקן מעבודה, המדעים פרצו עם תגליות חדשות והטכנולוגיה, המנוע החזק ביותר של כל התזזית הזאת, ובראשה הבינה המלאכותית, עושים לנו עולם חדש, אולי עולם פוסט-אנושי או עולם שבו אינטליגנציה דיגיטלית כבירה תחסל באדישות את המין האנושי.

ובינתיים, בזמן שעבר בין החינוך העברי החלוצי לחינוך של ימינו, התרחשו שתי מלחמות עולם הרסניות, מדינת ישראל קמה, התבססה והחלה להרוס את עצמה, היחסים הבינלאומיים התארגנו מחדש כמה פעמים, ומשבר האקלים התעצם ומאיים להשמיד את הסביבה הטבעית על כל יצוריה... אבל על חוף חינוך כמו מאומה לא קרה, אותה הדומייה וגם אותה התפאורה...

טוב, זהו תיאור מוגזם. התפאורה של החינוך, כבר אמרנו, השתנתה כמה פעמים, והדומייה... אפשר לשמוע את הרעש שעושים התלמידים בכיתות ואת המורות הנלחמות על שרידותן. החינוך השתנה במידה כלשהי; התמורות סביבו השפיעו גם עליו, אך הן בעיקר סביבו, לא בו. החינוך של ימינו דומה לחינוך החלוצי, טרום מדינה. לא מאמינים?... עשו ניסוי מחשבה: אם רופא מתקופת הישוב היה מנסה להתקבל לעבודה בבית חולים של ימינו, לא היה לו סיכוי; אם מהנדס מאותה תקופה היה מבקש להתקבל לחברה הנדסית בימינו... אין סיכוי; אם מתכנת מאותה תקופה... טוב, אז לא היו אז מתכנתים... אבל אם מורה חלוצה היתה מבקשת להתקבל לבית ספר בימינו, היא היתה, לאחר עדכון קצר, מתקבלת ברצון. המורות והמורים, חלוצי החינוך העברי, היו משפרים ללא ספק את החינוך שלנו כיום.

מדוע החינוך הבית ספרי אינו משתנה למרות כל השינויים שמתחוללים סביבו בקצב מסחרר? אולי בגלל כל השינויים שמתחוללים סביבו בקצב מסחרר. אולי החברה כמהה למוסד אחד יציב שיקנה לה תחושה של המשכיות וירגיע, כמו שאמרה אותה סטודנטית. אולי... אבל יש כנראה סיבות נוספות ליציבותו של החינוך הבית ספרי. העמידות של בית הספר בפני הסערה המושלמת של התמורות ואף בפני הביקורות שמוטחות בו כבר שנים וללא הרף – כזכור, גם המורים החלוצים ביקרו אותו – מעוררת הערצה ומזמינה הסברים נוספים.

התהיות והמצוקות שהמורים החלוצים והמורים כיום התמודדו ומתמודדים איתן הן סימפטומים, ביטויים של בעיה יסודית. הבעיה היסודית היא בית הספר עצמו, המבנה שלו, הסדירויות הארגוניות או הדקדוק הפנימי שלו. המבנה הזה נותר על כנו מאז המאה ה-19 שהמציאה אותו כדי להכשיר ילדים לעבודה בתעשייה החדשה ולגייס אותם למלחמות. כל הרפורמות שהוצעו מאז התנפצו על קירותיו העבים של בית הספר, ואלה שחדרו אליו נטמעו במבנה שלו. "השאלה היא אינה כיצד הרפורמות שינו את בית הספר", כתבו שני חוקרי רפורמות ידועים, "אלא כיצד בית הספר שינה את הרפורמות", כלומר התאים אותן לדפוסי הארגון והפעולה שלו ונטרל את הפוטנציאל הרפורמי שלהן.

צריך אפוא לשנות את המבנה של בית הספר, את דפוסי הארגון והפעולה שלו, ולהקים סביבה חינוכית אחרת. גם זו אינה תובנה חדשה. "תארו לכם בית ספר בלי בחינות, בלי ציונים ובלי תעודות" כתבה המחנכת החלוצה דבורה קלן והקימה בית ספר כזה ב-1921 בירושלים. אבל בית הספר שלה נסגר כעבור שלושים שנה, כפי שמספרת לנו נאווה. בתי ספר דומים, המכונים ניסויים, פתוחים או דמוקרטיים, שהוקמו שנים אחר כך וניסו לשנות את המבנה של בית הספר, נסגרו אף הם, או נכון יותר – הסתגרו והפכו דומים לבתי הספר הרגילים. בית הספר הוא אפוא יריב קשה מאוד. מדוע קשה כל כך להביס אותו?

בית הספר אינו פונקציונלי מבחינה פדגוגית אך הוא פונקציונלי מבחינות רבות אחרות – כלכלית, לאומית, פוליטית, סוציולוגית, פסיכולוגית ועוד. ומאחר שאין לובי פדגוגי חזק מספיק היכול לתמוך באינטרסים הפנימיים של החינוך – המורים, כבר אמרנו, הלווי הטבעי של החינוך, מנוטרלים – בית הספר ממשיך לתפקד בכוחם של אינטרסים זרים – לתפקד נגד דייריו, התלמידים והמורים, כלומר נגד החינוך.

מבחינת הפונקציה הכלכלית, בית הספר משמרף הרבה ילדים באמצעים זולים – שכר מורים נמוך ומבנים בסיסיים – ומאפשר להורים לצאת לעבודה; מבחינת הפונקציה הלאומית, בית הספר מאפשר למדינה לגייס את הנוער לאזרחות צייתנית ול"שירות משמעותי"; מבחינת הפונקציה הפוליטית, בית הספר מאפשר לפוליטיקאים לעשות בו ואיתו כל מיני תרגילי יחצנות המשפרים את מעמדם בבית המפלגה; מבחינת הפונקציה הסוציולוגית, בית הספר משעתק את המבנה המעמדי של החברה – ילדי השכבות החלשות נכשלים בו בדרך כלל וילדי השכבות החזקות מצליחים בו בדרך כלל; מבחינת הפונקציה הפסיכולוגית, בית הספר ממשטר, או מנסה למשטר, את הילדים לשמחת הוריהם שאבדו את השליטה עליהם, ואולי אף נותן פורקן לטינה שלהם, המודעת רק בחלקה, לילדיהם התובעניים עד אין קץ המכזיבים את ציפיותיהם (מעין תסביך אדיפוס מהופך). ויש לבית הספר פונקציות רבות נוספות המשרתות כל מיני מטרות, לא חינוכיות (תרתני משמע). תארו לכם שהיינו אומרים על בית החולים שהוא לא פונקציונלי, שהוא מרע את מצבם של המאושפזים וגורם להם לחלות במחלות קשות יותר ולמות, אבל הוא מתקיים בכוחם של כל מיני אינטרסים אחרים, לא בריאותיים...

טוב, נאווה פקדה עלי להיות חיובי. "יש מורים ומורות צעירים בקהל", היא אמרה לי, "אתה צריך לתת להם תקווה". אז כן, יש מקום לתקווה, ולא רק בגלל הפקודה של נאווה. אנחנו לא מצליחים לשנות את בית הספר לא רק בגלל הסיבות שצינו קודם, אלא גם משום שהשלמנו עם קיומו, כאילו הוא תופעת טבע שיש להסתגל אליה. אין לנו כנראה די דמיון לתאר סביבה חינוכית אחרת; בית הספר כבש את הדמיון החינוכי שלנו. הגיע הזמן לדמיין סביבה חינוכית אחרת – ולממש אותה. הציווי צריך להיות "הדמיון לשלטון!" או "היו מציאותיים, דרשו את הבלתי אפשרי!" כפי שנכתב על הקירות בפרזיז במרד הסטודנטים של 68. הנקודה הארכימדית שעליה צריך להניח את הדמיון שלנו ולדרוש את הבלתי אפשרי היא "תנאים ללמידה" – למידה, ברוח הדברים של המורים החלוצים, עתירת הנעה והבנה. עלינו לשאול מהם התנאים הנחוצים ללמידה כזו, לדמיין סביבה חינוכית המספקת אותם ולהקים אותה. ובסביבה הזו, אגב, לא יקנו לתלמידים כלי בינה מלאכותית כנהוג היום – את הכלים האלה התלמידים ירכשו בכוחות עצמם, הרבה לפני המורים – אלא יטפחו את הבינה הטבעית, האנושית, שלהם.

ייתכן שהתנאים ההיסטוריים בשלים לשינוי מבני של בית הספר. המורים החלוצים הקדימו את זמנם; מורים ביקורתיים ויצירתיים של היום מסונכרנים עם זמנם. מורים ומורות צעירים, זו ההזדמנות שלכם; קחו השראה מהדמיון והתעוזה של חלוצי החינוך העברי ועשו לנו חינוך חדש; ואולי, על דרך, גם ארץ חדשה.